

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Andries Hoogerwerf

De donkere onderstroom. Extreem gedrag in politiek en samenleving

Uitgeverij Damon | 2008 | 204 pp. | € 19,90 | ISBN 9789055739059

Doorbraak van politiek nihilisme vraagt om gezond idealistisch tegenwicht

door *Michiel Herweijer*

De auteur is werkzaam aan de vakgroep bestuursrecht en bestuurskunde van de Rijksuniversiteit Groningen.

In de twintigste eeuw verbinden nog veel Europeanen Nederland met adjectieven als gematigd, tolerant, vreedzaam. Nederlanders waren weliswaar openhartig (sommige waarnemers vonden hen bot en ongemamerd), maar ze wisten in goed overleg altijd wel tot een werkbare consensus te komen. In de eerste helft van de vorige eeuw wordt de bereidheid om compromissen te sluiten toegeschreven aan de verzuiling en het pacificatiemodel; aan het eind van die eeuw wordt de neiging tot het sluiten van compromissen toegeschreven aan de overlegeconomie en het poldermodel.

In de eenentwintigste eeuw verbazen veel Europeanen zich over de gedaanteverandering van de Nederlandse politiek. Ze reageren daarmee op beeldbepalende momenten zoals de moord op Pim Fortuyn, de lijsttrekker van de LPF op 6 mei 2002; het korte, doch

turbulente Kamerlidmaatschap van Ayaan Hirsi Ali van 30 januari 2003 tot en met 16 mei 2006; de moord door een scholier op een conrector van het Terra College te Den Haag op 13 januari 2004; de moord op de bekende, politiek betrokken filmregisseur en columnist Theo van Gogh op 2 november 2004; het nee van 61% van het electoraat tegen het voorstel het Europese Verdrag te democratiseren op 1 juni 2005; en het uitkomen van de film *Fitna*, gemaakt door de fractievoorzitter van een rechtse oppositiepartij, op 28 maart 2008. Dat veel Europeanen Nederland voortaan kwalificeren als onmatig, emotioneel, onverdraagzaam kan wellicht ook worden toegeschreven aan de groeiende populariteit van partijen aan de uiteinden van het spectrum (SP, LPF, PVV) en de sterk wisselende steun voor traditionele regeringspartijen als CDA, PvdA en VVD.

Dat het geen voorbijgaand verschijnsel is, blijkt op donderdag 4 juni 2009: de PVV krijgt bij de verkiezing van het Europese Parlement 17% van de kiezers aan haar zijde en is daarmee in electorale aanhang de tweede politieke partij van Nederland. Uit recent kiezersonderzoek blijkt dat het cynisme on-

– voor Nederlandse verhoudingen – extreme beloningen.

Ook wordt de ontwikkeling van de inkomensverdeling besproken. Hier luidt de conclusie dat de inkomensverschillen de afgelopen twee decennia zijn toegenomen. Ook hier is er sprake van onmatigheid. In een volgend hoofdstuk blijkt dat de ontwikkeling ten aanzien van het gebruik van geweld minder extreem is. Uit objectieve registraties blijkt dat het aantal geweldsdelicten afneemt. Uit subjectieve metingen blijkt echter dat er sprake is geweest van een plotseling optredende terreurdreiging (11 september 2001), dat er vaker sprake is van ondervonden (geluids)overlast, dat er in de media meer aandacht is voor het falen van de opsporing (Peter R. de Vries) en voor het falen van de rechtspleging (de Schiedammer parkmoord, de zaak-Lucia de B. en nog enkele andere zaken).

* * *

Waar komt die hang naar extreem gedrag vandaan? In eerste aanleg verklaart Hoogerwerf de hang naar extreem gedrag uit de veronderstelling dat het grote publiek omvangrijke problemen onderkent maar niet het vertrouwen heeft dat de beleidsbepalers daarop het goede antwoord geven. Wanneer de gangbare oplossing voor het urgente probleem wordt gewantwoord en het ongeduld groot is, lijkt slechts de vlucht naar voren over te blijven.

Van de grote problemen die het electoraat bezighouden, worden er drie uitvoerig besproken: de nog niet volledig geslaagde integratie van niet-westerse allochtonen, de teleurstellende kwaliteit van de diensten die de voormalige openbare nutssector na de marktwerking levert en de kloof tussen kiezers en gekozenen. Ten aanzien van elk van deze drie thema's bespreekt Hoogerwerf de gangbare probleemdefinities, komen veel feitelijke gegevens aan bod, beziet de schrij-

ver hoe deze problemen in het verleden zijn aangepakt en bespreekt hij de verschillende beleidsantwoorden. Hoogerwerf laat zien dat er voor veel van deze problemen redelijke beleidsalternatieven beschikbaar zijn en dat veel radicale voorstellen een averechts effect zullen hebben.

Zo bespreekt de auteur in het tweede hoofdstuk ook tien recente beleidsvoorstellen van de pvv. Hoogerwerf laat zien dat de meeste van deze radicale voorstellen deels vanwege juridische belemmeringen (in strijd met de mensenrechten) en deels door sociale wetmatigheden onwenselijk, onuitvoerbaar dan wel contraproductief zijn. Verstandiger dan de door populistische politici aanbevolen vlucht naar voren, is het de grote problemen onbevangen tegemoet te treden door de oorzaken zorgvuldig te analyseren en de relevante waarden en belangen bij het ontwerpen van beleid een passende plaats te geven.

Andere grote problemen, zoals de klimaatcrisis, de kredietcrisis, de onbetaalbaarheid van het pensioenstelsel, de ruimtelijke congestie of het falen van het onderwijs, blijven onbesproken. Maar ook hier geldt dat een zorgvuldige analyse van het maatschappelijke probleem, waarbij er aandacht is voor feiten en er rekening wordt gehouden met gewaarborgde rechten en procedures, tot een beter en werkbaar beleidsantwoord leidt dan de door populisten aangedragen eenzijdige en radicale beleidsalternatieven.

* * *

De voorgaande redenering roept echter wel de vraag op waarom steeds meer burgers de eenzijdige en simplistische beleidsvoorstellen van populisten verkiezen boven de genuanceerde voorstellen van politici die een zorgvuldige analyse van het beleidsprobleem en een gemeenschappelijk zoeken naar een werkbare consensus voorstaan. Wat

kan die vlucht uit het gematigde en redelijke midden verklaren?

Hoogerwerf beantwoordt deze vraag in een aantal stappen, die in deze bespreking echter niet allemaal behandeld kunnen worden. Hoogerwerf staat onder andere stil bij de beperkte greep die de gekozen politici

.....
 .
 .
*De voorkeur de zaken
 meteen op scherp te zetten
 wordt gezocht bij de donkere
 onderstroom die zich keert
 tegen het project van de
 Verlichting*
 .
 .

(nog) hebben op de richting van het (deels autonoom voortdenderende) overheidsbeleid. Ook gaat hij in op de vraag of de hoogopgeleide politieke en culturele elites zich nog in voldoende mate weten te verplaatsen in de leefwereld van degenen wier belangen zij geacht worden te vertegenwoordigen. Dit zijn echter verklaringen die we ook tegenkomen bij andere auteurs. Het opmerkelijkste van het hier besproken boek is dat de oorzaak van de weigering om te zoeken naar een pragmatische consensus en de voorkeur om bij het zoeken naar oplossingen voor problemen de zaken meteen op scherp te zetten, vooral wordt gezocht bij de donkere onderstroom die zich keert tegen het project van de verlichting.

In het inleidende en het afsluitende hoofdstuk wordt uiteengezet hoe processen van rationalisering, modernisering en democratisering telkens weer tegenstromen oproepen. In bepaalde fasen van de geschiedenis neemt deze onderstroom een plezierig karakter aan. We komen zo'n verfrissende onderstroom in de negentiende eeuw tegen bij de romantiek, in het interbellum in de

hang naar een natuurlijke levenswijze en in de naoorlogse periode in de hippie- en milieubeweging. Maar de afkeer van rationaliteit, modernisering en democratisering kan ook een donkere, negatieve kant opgaan, zoals bij de opkomst van het fascisme. De bron van deze donkere onderstroom wordt – in de opvatting van Hoogerwerf – gevormd door het steeds verder om zich heen grijpende nihilisme.

Het nihilisme is de gedachte 'dat de hoogste waarden zich ontwaarden. Het doel ontbreekt. Het antwoord op het waartoe ontbreekt.' Aan het eind van de negentiende eeuw was het nihilisme een houding die vooral kon worden aangetroffen bij een klein deel van de filosofische (Nietzsche) en culturele elite. Het grote publiek oriënteerde zich op christelijke en burgerlijk-liberale bronnen. Maar langzaam is onder grote delen van het electoraat de gedachte gemeengoed geworden dat er geen hoger doel in het leven is dan het eigenbelang (het 'dikke-ik') en dat het eigen vermaak (hedonisme) een levensdoel kan zijn. De commercialisering van de media heeft hieraan een bijdrage geleverd. Dankzij 'profeten' zoals onder anderen Emile Ratelband heeft de gedachte postgevat dat je als individu vooral succes boekt als je dat zelf ook 'echt' wilt. Wie mislukt in het leven, heeft dat dan ook met name aan zichzelf te wijten. Het ligt aan het gebrek aan wilskracht: *blaming the poor*. Dankzij 'voorgangers' zoals onderen anderen Youp van 't Hek is het mode geworden om af te geven op het zorgvuldige wikken en wegen van politici die verantwoordelijkheid nemen voor het aanpakken van maatschappelijke problemen. Dit breed gedragen nihilisme vormt de voedingsbodem voor onverschilligheid en voor het omarmen van extreme beleidsvoorstellen. Dat radicale beleidsvoorstellen ook grote risico's met zich mee brengen lijkt weinig indruk te maken.

B
 O
 E
 K
 E
 N

* * *

Hoe moet je als politicus reageren wanneer een toenemend deel van het electoraat gevoelig blijkt te zijn voor de lokroep van populistisch beleid? Is het verstandig de bruikbare maatregelen van de pvv over te nemen om zo deze partij de wind uit de zeilen te nemen? Dat laatste is zeker niet de agenda die Hoogerwerf bepleit. In zijn opvatting moet het populisme worden beantwoord met gematigde beleidsvoering en gefundeerde kritiek op radicale voorstellen. De door populistten aangedragen problemen moeten zeer serieus genomen worden, en daarom goed worden verkend voor men met oplossingen komt. Wat zijn de oorzaken, voor wie is het een probleem, wat zijn de trends? Bij het zoeken naar een passend beleidsantwoord moeten de wettelijk geborgde rechten en procedures in acht genomen worden.

Tegenover het nihilisme staan de drie centrale waarden van onze samenleving: het uitgangspunt dat alle burgers van gelijke waarde zijn (gelijkheidsbeginsel); het uitgangspunt dat we in vrijheid ons leven kunnen vormgeven en daarbij zelf onze eigen le-

vensovertuiging kiezen (vrijheidsbeginsel); maar van groot belang in deze economisch onzekere tijden is dat we elkaar solidariteit dienen te bewijzen (de *fraternité*). Deze 'naasteliefde' ligt niet alleen aan de basis van ons stelsel van sociale zekerheid en aan de regeringsverklaring van 2007, maar deze solidariteit wordt ook benadrukt in vrijwel alle levensbeschouwelijke stromingen die de inspiratiebron vormen van de liberale, sociaaldemocratische en christendemocratische politieke partijen.

Het streven naar een leefbare samenleving vereist zowel realisme als idealisme. In deze ingewikkelde tijd hebben idealisme en realisme elkaar nodig. Het miskennen van idealen (nihilisme) kan gemakkelijk leiden tot onverschilligheid, gemakzucht en cynisme. Het voorbijgaan aan de feitelijkheid en de harde werkelijkheid kan op een gevaarlijk utopisme uitlopen. Aan het eind van zijn boek citeert Hoogerwerf in dat verband de Zwitserse filosoof Amiel: 'De werkelijkheid bederft, wanneer het ideaal er niet zijn zout aan toevoegt. Maar het ideaal zelf wordt tot een vergif, indien het zich niet met de werkelijkheid verbindt.'

B

O

E

K

E

N